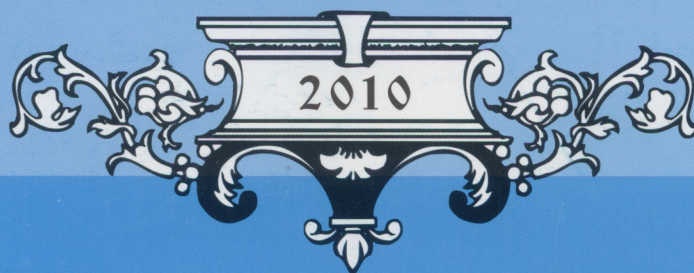

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

СЕРІЯ: ІСТОРІЯ
Випуск XVIII

УДК 930.85(477)»19»:371

І.І. Ніколіна, О.М.Вознюк

**РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ПОЛІТЕХНІЗМУ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ
УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ 20-Х – НА ПОЧАТКУ 30-Х РР. ХХ СТ.**

У статті проаналізовано політику владних структур щодо вирішення проблем по запровадженню політехнізації навчання і висвітлено особливості становлення та динаміка росту відповідної мережі шкіл в Україні наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: Українська СРР, політехнічна загальноосвітня школа, концепція та модель освіти.

До шляхів реформування шкільної освіти України наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. належать також політехнізація школи. У зв'язку із швидкими темпами розвитку промисловості виявився дефіцит у кваліфікованій робочій силі, зростала тенденція до скорочення терміну навчання навіть у тих типах профшкіл, де теоретичне навчання тісно пов'язувалося з виробничим. Це ніякою мірою не означало розриву з єдиною трудовою школою, навпаки, ці два типи шкіл становили єдину шкільну систему. Політехнічна школа ставала ланкою, яка поєднувала між собою початкову освіту й систему профосвіти. Вона, по суті, являла собою різні типи навчальних закладів: школи колгоспної молоді, фабрично-заводські семирічки.

Актуальність даної теми полягає в тому, що на сучасному етапі, в умовах реформування аграрного сектора, держава повинна реалізовувати принцип політехнізму, використовуючи позитивні риси досвіду 1920-х – початку 1930-х рр., визначити основне призначення сільської школи поряд з наданням повноцінної освіти прищеплювати готовність молоді займатися сільським господарством, що має відбуватися через введення відповідних профілюючих предметів. Це стосується і міських загальноосвітніх шкіл.

Для вивчення вказаної проблеми важливе значення мають праці 1920-х рр., у яких велась дискусія про необхідність ранньої професіоналізації підростаючого покоління і ліквідації старших класів шкіл [1, 6, 14, 20]. На сучасному ж етапі ґрунтовні дослідження з даної проблематики належать В. Липинському [8], с. Мазуренкові [3], в яких аналізуються причини запровадження політехнізації та її вплив на розвиток загальноосвітніх закладів.

Завдання цієї статті – висвітлити особливості впровадження ідеї політехнізації загальноосвітньої школи в межах УСРР у 1920-початку 1930-х рр.

Сутність політехнічного навчання, як одного з основних теоретичних положень правлячої партії, полягала не лише в ознайомленні школярів із географією розміщення джерел сировини, корисних копалин, основними галузями виробництва, засадами його організації, а й у прищепленні їм виробничих навичок поведінки з найпростішими знаряддями праці. Ідея політехнічного навчання знайшла своє відображення у програмі комуністичної партії, затвердженій VIII з'їздом РКП(б) у 1919 р. Так політехнічна школа повинна була «давати цілком досвідченого своєї справи майстра ...столяра, тесляра, слюсара і т. інше., але водночас цей ремісник мусить мати певні загальноосвітні знання, мінімум основ ось таких і таких наук...» [1, с. 21].

На початку 20-х років ХХ ст. ідея політехнічного навчання в освітній системі України в життя не впроваджувалася, оскільки українські освітяни пропонували принцип монотехнізму в розбудові школи, тобто надання знань з однієї професії. Лише на X з'їзді КП(б)У, який відбувся наприкінці 1927 р., після неодноразових дискусій з представниками союзних директивних органів, М. Скрипник визнав, що дітям у школі необхідно давати знання з основ наук у поєднанні з практикою: «Політехнізація школи, – стверджував він, – це є ознайомлення в теорії і на практиці з усіма важливими галузями виробництва, придбання навичок, оволодіння всіма

важливими найрізноманітнішими знаряддями й інструментами» [2, с. 37].

У вересні 1930 р. відбувся I Всеукраїнський з'їзд політехнізації. На ньому було визнано політехнізм як основну ознаку радянської школи [3, с. 48]. Так у резолюції XII Всеукраїнського з'їзду Рад «Про загальне навчання і політехнізацію школи» від 4 березня 1931 р. було вирішено закінчити цілковиту реорганізацію усіх 7-річних шкіл на ФЗС і ШКМ та протягом 1931–32 н. р. забезпечити зв'язок цих шкіл з виробництвом. Господарські органи, підприємства, колгоспи і радгоспи зобов'язувались брати активну участь у політехнізації школи [4, с. 127, 128].

Відповідно до постанов ЦК ВКП (б) від 5 вересня 1931 р. та 25 серпня 1932 р. укладалися угоди між заводами, фабриками, з одного боку, та ФЗС, з іншого. Відповідну угоду, наприклад, було підписано між однією з Павлоградських ФЗС та Олійзаводом [5, арк. 143 – 146]. Такі договори укладалися повсюдно.

У матеріалах до конференції за програмами ФЗС у квітні 1930 р. підкреслювалось, що завод, при якому знаходиться ФЗС, мав стати тією базою, де розгорталася б практична робота учнів. Водночас учні мали допомагати заводу чи фабриці у виконанні промфінплану й п'ятирічного плану. Політехнічна праця вводилася у ФЗС з першого року навчання. Спочатку як теоретичне ознайомлення з основними елементами техніки, елементарними прийомами обробітку матеріалів. У старших групах вводився практичний цикл політехнічних знань, умінь і навичок, які розвивалися по можливості на виробництві [5, арк. 9, 10].

Сільські школи прикріплювалися до колгоспів, а міські – до промислових підприємств. Мали місце випадки прикріплення учнів міських шкіл до «колективних господарств», для того щоб забезпечити «зв'язок міста й села». Тоді важливим елементом педагогічного процесу ставало «виробниче оточення», у «пролетарській атмосфері» якого учні школи мали формуватися та здобувати політехнічну освіту. В одній із статей М. Скрипник так охарактеризував цей процес: «Візьмемо Знам'янське, там в депо учнями проводиться виробнича практика. Але в чому полягає ця виробнича практика? А в тому, що учні паклюю втирають паротяги... Учні ШКМ перевантажені фізичною працею» [6, с. 20]. Не зайвим тут буде приклад, поданий С. Сірополком: «10 учнів з Київської 33-ьої трудової школи були прикріплені до свинарника, – «вони готували корм для свиней, приносили помий з таборової кухні, стежили за охайністю в свинарнику» [2, с. 38]. Хоча дані «перекручення» заборонялися НКО в листі від 3 листопада 1932 р. до всіх обласних та районних відділів народної освіти, до всіх завідуючих шкіл «Про категоричну заборону використовувати дітей як робочу силу» [7, с. 78].

Використання дитячої праці в навчально-виробничому процесі не приховувалось. Зокрема, в листі НКО «Про організацію пришкільних господарств» (листопад 1932 р.) чітко зазначалось, що «роботи в шкільному господарстві виконують: а) учні школи...» [8, с. 210].

Як основні заходи, що забезпечували політехнізацію школи в УСРР, Колегія НКО від 3 квітня 1930 р. запропонувала прискорити створення ФЗС і зробити її до 1930–31 н.р. масовою школою у фабрично-заводських районах. Для розвитку середньої освіти на селі, відповідно до прийнятої Колегією НКО постанови про ШКМ від 5 лютого 1930 р., ці заклади мали створюватись як через організацію нової мережі, так і шляхом реорганізації всіх сільських семирічок в масову школу, яка готувала б на широкій політехнічній базі кадри масової кваліфікації. Передбачалося створити новий тип міської семирічки – школи комунальної семирічки, що мали своєю виробничою базою такі комунальні заклади, як водопровід, електростанція, автомайстерня [5, арк. 3].

Однак, на місцях ця робота організовувалася недостатньо. Більшість керівників обмежувалися лише тим, що на шкільних радах заслуховували інформації про перехід на новий тип навчання [5, арк. 129].

Упровадження ідей політехнізму в загальноосвітніх навчальних закладах супроводжувалося запровадженням виробничого навчання на базі шкільних майстерень. Зазначимо, що в 20-х – на початку 30-х років XX ст. щодо його організації існували дві діаметрально протилежні думки. Прихильники однієї вважали організацію майстерень заходом непотрібним, адже, на їхню думку, в майстернях учні здобували лише ремісницькі навички. Прихильники іншої – підтримували їх організацію по причині більш розвиненої мережі шкіл в порівнянні з заводами і фабриками, радгоспами, де учні проходили б виробничу практику [1, с. 24]. Однак майстерень у школах було надзвичайно мало. Це відзначав заступник наркома освіти О. Карпеко: «візьмемо Мархлевський район, там 71 школа, з них 11–семирічок, і всього на всього в цілому районі – лише 2 школи, що мають майстерні. Це біля 3%» [9, с. 37].

Крім того, навіть у наявних шкільних майстернях не було елементарного обладнання. Діти змушені були приносити його з дому.

Однак це не заважало НКО складати плани організації виробничого навчання. Зокрема, в одному з них, датованому 1932 р. на місцеві відділи освіти та загальноосвітні школи покладалося завдання: «...забезпечити виробниче навчання на підприємствах та по майстернях не менше 90% учнів II концентру ФЗС, а в колгоспах і по майстернях не менше 70% учнів II концентру ШКМ, забезпечити працю в робочих кімнатах не менш 50% учнів I конц. по містах і промрайонах та 30% по селах». При цьому потрібно було «забезпечити майстернями й робочими кімнатами 100% шкіл по містах і промрайонах, не менш 75% шкіл II концентру і 50 % шкіл I концентру в сільській місцевостях, механізувати не менш 50% загальної кількості шкільних майстерень» [10, с. 2]. Школи у свою чергу зобов'язувалися звітувати про виконання таких планів, хоча насправді виробниче навчання зводилося до прибирання учнями шкільних приміщень та дворів [11, арк. 79].

О. Карпеко, висвітлюючи стан виробничого навчання, зазначав: «...по Христинівському району на 18 семирічок є 7 фізико-хімічних і фізичних кабінетів. Значить 11 семирічок фізику й хімію вивчають за допомогою крейди із слів учителя. По Новоград-Волинському району на 16 семирічок є лише два таких кабінети, а 14 семирічок їх не мають» [9, с. 37].

Справа реорганізації семирічних трудових шкіл в ФЗС і ШКМ з утворенням при них майстерень ускладнювалася відсутністю потрібних коштів. Тому Колегія НКО на засіданні 30 грудня 1929 р. ухвалила створити центральний фонд організації майстерень при ФЗС та ШКМ. Джерелами поповнення фонду мали стати щорічні асигнування з державного бюджету за окремим визначенням РНК, відрахування від плати за навчання у семирічних школах і комітетів сприяння школі в розмірі 5% від цих надходжень [5, 136, 136 зв.].

Проте цих коштів було недостатньо. Про це свідчили матеріали перевірки низки областей у грудні 1931 р. Так у м. Харкові до постанови ЦК ВКП(б) від 5 вересня 1931 р. шкільних майстерень було 57, а після проголошення їх кількість збільшилася на одну. На грудень 1931 р. з 80 шкіл, 22 – не мали власних майстерень. До цієї постанови 60 шкіл м. Харкова мали робочі кімнати, а у приміській смузі – 12 шкіл. Після постанови в цьому місті було організовано 3 робочі кімнати, в приміській смузі – жодної. Отже, відділ народів був неспроможний забезпечити створення сітки майстерень та робочих кімнат, хоча була проведена попередня робота з укладення угод між школами та підприємствами. Причиною цього була відсутність матеріальних ресурсів підприємств для налагодження політехнізації. У них не було зайвих верстатів, інструментів та матеріалів [12, арк. 2,7]. Як свідчила періодична преса 30-х рр. XX ст., загальом ставлення до політехнізації з боку підприємств було байдужим [13, арк. 27].

НКО УСРР у листі в ЦК ВКП(б) про хід здійснення програми загального навчання в Україні в 1931 р. констатував, що в Україні більше 75% семирічок прикріплені до підприємств, колгоспів і радгоспів та реорганізовані за типом ФЗС і ШКМ [, арк. 14]. Проте при вибірковому їх обстеженні 65 районів в 1932 – 33 н. р. було виявлено, що якість устаткування фізичних, хімічних, агробіологічних кабінетів, майстерень і земельно-дослідних ділянок лише на 50% задовольняла вимоги до їхньої експлуатації [11, арк. 6 зв.].

Для втілення в життя ідей політехнізму в республіці проводилися заходи із пошуку коштів для комплектування кабінетів та майстерень обладнанням. Так за допомогою громадських та молодіжних організацій протягом 1929 – 1930 рр. організовувалися комсомольські суботники в різних округах УСРР, кошти, зібрані під час їх проведення, витрачалися на цю мету [5, арк. 112, 115]. Так у лютому 1930 р. у м. Дніпропетровську, наприклад, комсомольський суботник допоміг зібрати 43 тис. крб. та використати їх на закупівлю і ремонт обладнання ФЗС та реконструкцію і будівництво приміщення для майстерень. Крім цих коштів, обладнання майстерень йшло частково за рахунок добровільних внесків батьків учнів. Проте більшість майстерень ФЗС все ж таки не задовольняли вимоги, а давали лише навички кустарно-виробничого характеру. У школах зв'язок з виробництвом полягав у тому, що їх учні іноді були присутні на робітничих зборах.

Гігієнічний стан майстерень був незадовільний, вони розташовувалися переважно в підвалах з підвищеною вологістю, брудними стінами і кам'яною підлогою. У майстернях бракувало інструменту [13, с. 48, 49].

Матеріали до звіту РНК УСРР про загальні підсумки культурного будівництва УСРР за 1932 р. свідчать про значне збільшення політехнічної бази шкіл порівняно з показниками

початку першої п'ятирічки, коли лише деякі поодинокі школи мали примітивні робітничі кімнати. 4-річні школи робітничими кімнатами були забезпечені лише на 32,6% [16, арк. 32]. Отже, хоча й було зростання мережі шкільних майстерень і робітничих кімнат порівняно з минулими роками, проте потрібно відзначити, що це зростання не відповідало вимогам забезпечення кожної школи міцною політехнічною базою.

Недостатньо було також організована перепідготовка вчителів для роботи в ФЗС. Більшість шкіл обмежувалася лише тим, що на шкільній раді заслуховувалася доповідь керівника установи про перехід на тип ФЗС [5, арк. 128]. Ще одним недоліком у цій справі було те, що реорганізація більшості шкіл була розпочата після початку навчального року, як, наприклад, у м. Одесі в жовтні [5, арк. 159].

Для більш швидкого поступу в справі поширення мережі ФЗС та покращення їх роботи проводилися конкурси як всесоюзного, так і всеукраїнського значення на кращу політехнічну школу. У Києві 27 жовтня 1929 р. був підписаний договір про всесоюзне соціалістичне змагання ФЗС між школами Москви, Ленінграда, Харкова, Києва [5, арк. 148–150]. У постанові Центральної конкурсної комісії Всеукраїнського конкурсу від 3 серпня 1932 р. значилося, що в даному конкурсі взяли участь сотні шкіл УСРР. Були визначені школи-переможці, які нагороджувалися зразково укомплектованими майстернями по дереву чи металу, політехнічними екскурсіями для кращих учнів шкіл та вчителів до Москви, Ленінграда, а також бібліотеками, кіноустановками [17, арк. 26 – 28].

Під час політехнізації закладів освіти в містах відбувалася індустріалізація, а сільських місцевостях – агрономізація 7-річних шкіл, тобто зміщувалися акценти в змісті навчання, у містах загальноосвітні навчальні заклади перетворювалися у фабрично-заводські семирічки (ФЗС), а в сільській місцевості – в агрономізовані семирічні школи. Починаючи з 1929 р., така реорганізація проводилася прискореними темпами. У 5-ти річному перспективному плані культбудівництва НКО УСРР передбачалося: «а) агрономізувати всі сільські 7-річ., б) індустріалізувати або перетворити в ФЗС на 100% 7-річки в промислових районах і в першу чергу в гірничих (Донбас)» [18, с. 3]. Відзначимо, що вже наприкінці 1930 – 1931 н. р. було реорганізовано в фабрично-заводські семирічки 77,1% усіх семирічок по промислових районах проти 6,6% на 1 листопада 1929 р. [19, с. 1]. Однак траплялися непоодинокі випадки, коли за ФЗС іноді вважали семирічну загальноосвітню школу, в якій вивчався суто теоретичний матеріал програми ФЗС [20, с. 55].

Щодо формування мережі шкіл колгоспної молоді (ШКМ) – то вона мала охопити навчанням сільську молодь віком від 15 до 18 років, яка закінчила 3- або 4-річну школу. У березні за ініціативою М. Скрипника на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У було прийнято документ «Про перебудову школи у зв'язку із завданням суцільної колективізації». За ним навчальні плани загальноосвітніх шкіл пристосовувалися до вимог усупільненого сільського господарства, обов'язковими були як вивчення сільськогосподарського виробництва так і робота учнів сільських шкіл в колективних господарствах [21, арк. 56].

У листопаді 1926 р. НКО, надаючи великого значення утворенню шкіл колгоспної молоді та агрономізації частини семирічних дав директиву розпочати розгортання мережі ШКМ в такий спосіб, щоб в 1926 р. було утворено по 1-2 школи колгоспної молоді в кожній окрузі, при цьому зарахувавши ці школи в окружний бюджет. Результати не забарилися, якщо наприкінці 1928 р. ШКМ в УСРР діяло 115 – то на початку 1932 – 1933 н. р. вже 80% сільських семирічок було реорганізовано відповідно до постанови [19, с. 1]. Проте, діяльність такої моделі загальноосвітніх навчальних закладів позбавляла молодь усебічно розвиватися й готувала її до роботи в сільському господарстві, поглиблено ознайомлюючи лише з основами його виробництва.

У зверненні правління Українського центру колгоспного господарства (далі – Укрколгосп) до провідних Союзів та Окрколгоспів у справі будівництва шкіл колгоспної молоді та участі колгоспів і окремих колгоспів у цій справі від 26 липня 1930 р. зазначалося, що з метою якнайбільшого охоплення школою колгоспної молоді, НКО мав організувати різні типи ШКМ для старшого віку, тобто для молоді старшої 15 років нарівні з школами молодшого віку (12 – 15 років). Поряд з 3-х річними ШКМ старшого віку, повинна була бути розгорнута мережа ШКМ зі скороченим терміном навчання (1 – 2 роки) [22, арк. 2].

Окрім того, зауважимо, що хоч і було прикріплення шкіл до підприємств та колгоспів, створення майстерень при школах, організації практичної роботи учнів на виробництві, виробничого навчання в школах молодшого концентру, все ж таки більшість шкіл не можна

було назвати політехнічними. Причиною цього була відсутність певного критерію на місцях у визначенні ФЗС і ШКМ. Наприклад, іноді навіть однокомплектову школу вважали за ШКМ, коли вона мала хоч якийсь зв'язок з колгоспом. По-друге, прикріплення шкіл до підприємств та колгоспів було лише формальним, без практичного оформлення даного прикріплення [20, с. 55]. Не було узгодженості шкільних навчальних планів з планами роботи учнів на підприємствах. В окремих випадках опрацювання технічних елементів промислового виробництва відбувалося через суто теоретичне ознайомлення з механізмами. Отже, поєднання теоретичного навчання в школі з виробничою практикою не існувало.

Для виправлення та подальшого запобігання формальному прикріпленню шкіл до виробництв (колгоспів) проводились заходи із перетворення їх у виробничу одиницю колгоспу, тобто складову частину. Так в одній з постанов Аннопільської районної ради (листопад 1930 р.) зазначалось, що з прикріпленням школи до колгоспу остання ставала юридичним членом колгоспу і передавала йому всі свої земельні ділянки, залишаючи лише 2 га для науково-дослідної роботи. Усю свою практичну роботу учні зобов'язувались проводити в колгоспі [23, с. 144]. У результаті проведених заходів на 1 травня 1931 р. 80% сільських семирічок було реорганізовано в ШКМ, проти 14,5% на 1 листопада 1929 р. [19, с. 2].

Таким чином, переорієнтація загальноосвітніх навчальних закладів у наданні не лише знань, але й умінь та навичок з певної професії була зумовлена крайньою необхідністю в республіці під час економічної кризи. Крім того, у зв'язку з індустріалізацією промисловості і колективізацією сільського господарства весь цикл навчальних програм змінювався відповідно до нових вимог. Впроваджувалась програма залучення школярів до трудового навчання безпосередньо у виробничих колективах, проходження ними практичного навчання на промислових підприємствах та у колективних господарствах. Ці заходи, безумовно, мали велике виховне значення, однак, мобілізуючи весь державний апарат, в тому числі і школу, радянська влада, захопившись ідеєю політехнізації освіти, висуваючи перед загальноосвітньою школою важкі для неї вимоги, свідомо не рахувалася з умовами того часу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Скрипник М.О. Основні засади єдиної системи народньої освіти СРСР. – Х.: Робітник освіти, 1930. – 31 с.
2. Сірополько С.О. Народня освіта на Советській Україні. – Варшава, 1934. – 240 с.
3. Мазуренко С. Трудове виховання та політехнічна освіта в школах України (1917 – 1937) // Шлях освіти. – 2001. – №3. – С. 45 – 49.
4. Культурне будівництво в Українській РСР: 1928 – червень 1941 р.: 36. документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1986. – 416 с.
5. Центральний держаний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.27. – Оп. 9. – Спр. 338. – 162 арк.
6. Скрипник М.О. Загальне навчання та політехнізація шкіл // Ком. освіта. – 1931. – №2 – 3. – С. 5 – 28.
7. Про категоричну заборону використовувати дітей як робочу силу // Бюлетень НКО УСРР. – 1932. – №54. – С. 78.
8. Липинський В.В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-і роки. - Донецьк: РВА ДонДТУ, 2000. – 247 с.
9. Карась А. Начерк культурного відродження України від 1917 до 1933 років // Наук. зб. Укр. Вільного ун-ту. – Мюнхен, 1992. – С. 219 – 246.
10. Про наслідки запровадження політехнізації: Постанова колегії НКО УСРР від 10 серпня 1931 р. // Бюлетень НКО УСРР. – 1931. – №50. – С. 2.
11. ЦДАВО України. – Ф.27. – Оп.11. – Спр. 179. – 110 арк.
12. ЦДАВО України. – Ф.27. – Оп.6. – Спр. 284. – 17 арк.
13. ЦДАВО України. – Ф.27. – Оп.9. – Спр. 1218. – 102 арк.
14. Попович А. Наслідки обслідування санітарно-гігієнічного стану київських шкіл ФЗС // Політехнічна школа. – 1932. – № 7. – С. 44-50.
15. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 4203. – 86 арк.
16. ЦДАВО України. – Ф.27. – Оп.10. – Спр. 1169. – 85 арк.
17. ЦДАВО України. – Ф.27. – Оп.10. Спр. 1164. – 72 арк.
18. Про 5-тирічний перспективний план культбудівництва НКО УСРР // Бюлетень НКО УСРР. – 1929. – №19. – С. 1-7.
19. Про підсумки проведення загального обов'язкового початкового навчання та політехнізації школи в 1930 – 1931 році: Постанова РНК УСРР від 7 серпня 1931 р. // Бюлетень НКО УСРР. – 1931. – № 44 – 45. – С. 1 – 2.